

prof. dr hab. Andrzej Michałowski
Wydział Archeologii UAM
ul. Uniwersytetu Poznańskiego 7
61-614 Poznań

Recenzja
rozprawy doktorskiej mgr. Andrzeja Kasprzaka
p.t.: „Przemiany kulturowe na Pomorzu między Regą a Słupią od wczesnej epoki żelaza do okresu wpływów rzymskich ze szczególnym uwzględnieniem cmentarzysk w Gostkowie, powiat bytowski i Miechęcinnie, powiat kołobrzeski”, Koszalin 2021

Przesłana mi do recenzji dysertacja doktorska składa się z obszernego tomu liczącego 293 strony właściwego tekstu, ujętego we Wstęp, siedem rozdziałów i Zakończenie, wraz bardzo obszerną, 29 stronicową bibliografią. Łącznie z Zestawieniami i dwoma Katalogami rozprawa liczy 521 numerowanych stron maszynopisu. Tekst pracy uzupełnia 160 tablic i 22 plany.

We **Wstępie**, numerowanym tu jako część pierwsza rozprawy, została pokrótce omówiona problematyka poruszana w ocenianej dysertacji doktorskiej i zdefiniowany jej zakres terytorialno-chronologiczno-źródłowy. Doktorant definiuje tu pojęcie środkowego Pomorza, jakie przyjmuje na potrzeby swojej rozprawy, czyli terenów zamknięty rzekami Regą na zachodzie i Słupią na wschodzie. Skrupulatnie prezentuje kwestie systemów chronologicznych używanych na potrzeby prowadzonych wnioskowań. W kolejności przedstawia on stan badań nad schyłkiem starożytności w opisywanym regionie, ukazany w sposób chronologiczny od przełomu XIX i XX wieku po dzień współczesny. Narracja nad tą kwestią prowadzona jest w odniesieniu dla wyróżnianych w badanej strefie systemów kulturowych. Znaczną uwagę zwraca Autor na ukazanie aktualnego stanu badań nad podziałami kulturowymi Pomorza schyłku starej i początków nowej ery.

Rozdział pierwszy pracy, przez zastosowanie numeracji zaczynającej się od wstępu, określony jako II to wstępna charakterystyka **Stanowiska w Gostkowie**, jednego z dwóch podstawowych dla analiz prowadzonych w dysertacji. Analogiczną doń częścią rozprawy jest Rozdział III, w którym zaprezentowane zostało **Stanowisko w Miechęcinnie**. Te części pracy stanowi swego rodzaju wprowadzenie do pełnej i wnikliwej prezentacji materiałów z

rzeczonych stanowisk, jaka zaprezentowana została w Rozdziale IV – **Analiza typologiczno-chronologiczna zabytków z Gostkowa i Miechęcina**. Mamy tu do czynienia z prezentacją bazy źródłowej, jaką dysponuje Doktorant, z przeprowadzoną pełną analizą typologiczną. Materiały prezentowane są w sposób chronologiczny: wpierw z wczesnej epoki żelaza i starszego okresu przedrzymskiego; z kolei z młodszego okresu przedrzymskiego; w kolejności z okresu wpływów rzymskich; po czasy wczesnego średniowiecza. W dalszej kolejności Doktorant przyjmuje układ kategorii zabytków, które charakteryzuje. Ogólnie struktura tekstu nie budzi tu kontrowersji i jest właściwa dla tego typu opracowań. Pewne obiekcje mogą być wyrażone co prawda w stosunku do podrozdziału IV.1.1 Ozdoby i narzędzia. Czemu akurat te kategorie zostały w tym miejscu wspólnie omówione? Dla omawianego w tym miejscu odcinka czasowego osobno omawiane są przecież także inne kategorie znalezisk, jak broń i ceramika. Chciałbym tutaj nieśmiało zauważyć, iż szpile tak we wczesnej epoce żelaza, jak i w starszym okresie przedrzymskim zwyczajowo nie pełnią funkcji ozdób a są częściami (choć ozdobnymi) stroju. A to one stanowią główny element, opisany w niniejszym podrozdziale. Poza nimi Autor wymienia dalej już faktyczne elementy ozdób – brązowe i szklane paciorki, zawieszkę(?) brązową, może też kółka żelazne łączone brązowymi drucikami(?). Elementem zaliczonym do narzędzi jest gładzik/osełka z piaskowca i prawdopodobnie bliżej niesprecyzowane wyroby krzemienne. Mamy zatem tu tak naprawdę minimum trzy typy wyrobów a nie wskazane dwa. Nic nie stałoby na przeszkodzie, by wzorem dalszych podrozdziałów rozdzielić je zatem na szpile (analogicznie do zapinek, jakie rozpatruje autor osobno w młodszym epokach), na ozdoby i na narzędzia.

W rozważaniach typologicznych prowadzonych w rozdziale IV Doktorant oparł się na istniejących już w literaturze podziałach, z uwzględnieniem ich aktualizacji. Uzyskujemy tym samym szczegółową i pogłębioną analizę materiałów odkrytych na stanowiskach w Gostkowie Miechęcynie, z istotnymi komentarzami dla kwestii chronologiczno-kulturowych. Widać tutaj także erudycję i poszerzone spojrzenie badacza, czytelne w celnych komentarzach, wykraczających poza ścisłe ramy opisu typologiczno-chronologicznego. Wszystkie opisywane w Rozdziale IV kategorie znajdują swe miejsce w Zestawieniach danej formy czytelnych także na innych stanowiskach ze strefy środkowego Pomorza.

Rozdział V – **Chronologia i stratygrafia pozioma stanowisk w Gostkowie i Miechęcynie** ma ukazać rozplanowanie analizowanych cmentarzysk w Gostkowie i Miechęcynie w badanej przestrzeni stanowiska. Jest to istotne studium, prezentujące próbę uchwycenia rozwoju przestrzennego i chronologicznego obydwu nekropolii. Porównanie rozprzestrzenienia obiektów z ich chronologią w obydwu wypadkach pozwoliło na

poczynienie bardzo istotnych obserwacji co do czytelnych w ich przestrzeni struktur wewnętrznych, efektem których było wyróżnienie skupisk, definiujących układ cmentarzysk. Kwintesencją tych rozważań, jest bardzo interesujący ostatni podrozdział V.6 **Korelacja faz rozwojowych stanowisk w Gostkowie i Miechęcinie**. Doktorant porównuje w nim wcześniejsze dane wynikające z analizy chronologicznej i sprawdza różnice i podobieństwa w funkcjonowaniu faz użytkowych obydwu nekropolii. Dla prześledzenia zmienności chronologicznej, niezwykle cennym jest zestawienie sporządzone w ramach Ryc. 2.

Rozdział VI – **Analiza obrządku pogrzebowego na stanowiskach w Gostkowie i Miechęcinie** stanowi podsumowanie wiedzy Doktoranta na temat obydwu nekropolii przez pryzmat jednostek kulturowych, jakie pojawiły się w poszczególnych horyzontach czasowych omawianych w rozprawie. Autor prezentuje tu zbiorczą wiedzę o wszelkich elementach definiujących obrzędowość pogrzebową omawianych przez siebie cmentarzysk a zatem o formach pochówku, rodzaju grobów i ich danych metrycznych. Analizy te ukazywane są w układzie chronologicznym. W dalszej części rozdziału pojawia się pewna reasumpcja wiadomości na temat układu przestrzennego form sepulkralnych obecnych w przestrzeni skupisk wydzielonych wcześniej w strukturze nekropolii. Autor stara się także uchwycić zmiany zachodzące w obrzędowości pogrzebowej cmentarzysk z obydwu analizowanych stanowisk. Ostatnia część Rozdziału VI to przedstawienie obrzędowości pogrzebowej z omawianych w ocenianej dysertacji cmentarzysk, na szerokim tle porównawczym podobnych im czasowo nekropolii pomorskich.

Rozdział VII – **Tło kulturowe cmentarzyska w Gostkowie i Miechęcinie od wczesnej epoki żelaza po okres wpływów rzymskich** zapewne w zamierzeniu miał być finalną prezentacją wiedzy na temat sieci osadniczych wszystkich tych społeczności, które zamieszkiwały omawiany w pracy region u schyłku starożytności. Niestety, Doktorant stwierdza już w początkowych akapitach rozdziału, że z uwagi na stan badań nie można przeprowadzić klasycznych studiów mikroregionalnych dla stref omawianych cmentarzysk. Autor wyznacza tym samym dwa umowne „regiony” – gostkowski i miechęciński – to jest obszary o promieniu ok 20-25 km od analizowanych cmentarzysk. W ramach tych sztucznych tworów, prezentuje w tak zakreślonej strefie odkrycia (stanowiska badane wykopalisko, rozpoznane w ramach AZP, oraz znaleziska luźne) od wczesnej epoki żelaza po okres wpływów rzymskich. Tu należy podnieść brak wykonania map, które obrazowałyby takie „tło osadnicze”, jakie prezentuje Doktorant dla obydwu cmentarzysk w ramach czytelnych w ich strukturze faz chronologicznych. Niestety nieobecność kartogramów prezentujących omawiane w tekście dysertacji zjawiska, jest bolączką ogólnie całej pracy, nie tylko rozdziału

VII. Podrozdział VII.3 **Uwagi o osadnictwie z epoki żelaza w wybranych regionach Pomorza między Regą a Słupią**, stanowi próbę ukazania innych centr osadniczych położonych w strefie zdefiniowanej tytułem pracy. Niestety podrozdział ten stanowi tak naprawdę jedynie pewien rys historii badań prowadzonych w tym obszarze i to na dodatek nie pełny, co w szczególności dotyczy kwestii stanowisk osadowych. Oczywiście można stwierdzić, że Doktorant przyjął tylko te wybrane regiony, dla przykładowego zobrazowania osadnictwa środkowego Pomorza, niemniej w odniesieniu do tytułowego problemu pracy, zdecydowanie powinno znaleźć się w niej szersze i pełniejsze omówienie tego zagadnienia.

Ten cel przyświecał z pewnością powstaniu rozdziału VIII **Przemiany kulturowe na Pomorzu między Regą a Słupią od wczesnej epoki żelaza do okresu wpływów rzymskich ze szczególnym uwzględnieniem Gostkowa i Miechęcina**. Niemniej po raz kolejny uzyskujemy w nim wiedzę tak naprawdę o roli wyłącznie tych dwóch omawianych przez Doktoranta nekropolii, zaś cały region stanowi tu znowu jedynie pewne dość enigmatyczne ich tło. Niewątpliwie wpływ na ten fakt ma kwestia, którą chętnie podkreśla Doktorant, że „spowodowane jest to niewielką liczbą dobrze rozpoznanych stanowisk”. Rozdział posiada układ chronologiczny analizujący obecne na Pomorzu struktury kulturowe poczynając od stadium halszackiego po schyłek okresu wpływów rzymskich. Mimo pewnych prób ukazania przekształceń kulturowych – jak choćby wyrażonych sugestii o wpływie podłoża jastorfskiego w zachodniej a przeworskiego we wschodniej strefie Pomorza, na moment kształtowania się fazy oksywskiej młodszego okresu przedrzymskiego, to w większości treść rozdziału stanowi przegląd stanu i historii badań. Części w pełni analityczne, będące własnymi rozważaniami Doktoranta nad procesami przemian kulturowych regionu są w zdecydowanej mniejszość. Jednym z przykładów ciekawie poprowadzonej analizy jest *passus* omawiający przełom młodszego okresu przedrzymskiego i okresu wpływów rzymskich określanego przez Doktoranta mianem „podfazy A3/B1-B1a”. Rozważania te oparte są oczywiście o cmentarzyska w Gostkowie i Miechęcinie, z zaznaczeniem, że „w przyszłości konieczne będzie porównanie ich z cmentarzyskami zlokalizowanymi we wschodniej części Pomorza [...]”. Zastanawia czemu dopiero w przyszłości? Czemu Autor nie próbuje iść za ciosem i spróbować szerzej w tym miejscu zweryfikować stawiane przez siebie tezy, fałszyfikując, czy przyjęty schemat dla obydwu nekropolii wynika z szerszych zmian kulturowych „wielbaryzowanego” ówczesnego Pomorza, czy mamy tu wyłącznie jakiś lokalny, uchwycony przezeń schemat? I znowu zatrzymujemy się w pół kroku. Niemniej jest to najlepszy przykład – może nie do końca pełnej – ale jednak przeprowadzonej w miarę

dogłębnie i spójnie analizy, jakie powinny być zawarte w tymże rozdziale. Dalsza jego treść niestety jest już dość pobieżna.

Część IX ocenianej pracy czyli **Zakończenie** stanowi bilans rozważań w odniesieniu do problematyki zawartej w dysertacji. Przynosi ono konkluzje dla też analizowanych w rozprawie i podsumowuje – niestety znowu bardzo ogólnie, założenia praktycznej ich realizacji. Autor dokonuje tu swoistej „analizy SWOT” – prezentując to co udało mu się dokonać w dysertacji a czego nie, przy okazji owych „słabych stron” wskazując przede wszystkim na znaczące niedobory źródeł.

Zestawienia (XI) to głównie wykazy form, obecnych na cmentarzyskach w Miechęcinie i Gostkowie. Niemniej pojawiają się też i takie zestawienia, które ukazują pewną dyspersję form czytelnych na obydwu nekropoliach, uzupełnione o kontekst analogicznych znalezisk pozyskanych z innych stanowisk w wyznaczonej pracą strefie pomorskiej. Daje to ważny przegląd obecności takich wytworów w omawianym regionie. Ukazanie dyspersji chorologicznej tychże zabytków z pewnością przyniosłoby ciekawy obraz na temat aktualnej wiedzy o ich rozprzestrzenieniu. Niestety po raz kolejny należy wskazać dziwną niechęć Autora do prezentacji kartograficznych.

Ważnym elementem w odniesieniu do szczegółowego poznania cmentarzysk w Miechęcinie i Gostkowie są obydwa **Katalogi obiektów** (XII i XIII) obecnych w przestrzeni tych nekropoli. Katalog są opisowe, skonstruowany w sposób klasyczny. Poza danymi lokalizującymi obiekt zawierają one jego szczegółowy opis, inwentarz zabytków, dane chronologiczne, określenie antropologiczne oraz informacje archiwalno/muzealne i bibliograficzne. Ta część pracy wykonana została bardzo starannie.

Część XIV rozprawy to quasi-katalog stanowisk, pochodzących ze środkowego Pomorza. Zawiera ona jednak jedynie dane o tych stanowiskach, które datowane są na młodszy okres przedrzymski i okres wpływów rzymskich, mimo o wiele szerszego charakteru całości pracy. Zniknęły tu tym samym stanowiska datowane na okres halsztacki i starszy okres przedrzymski, mimo, że rozważania na temat tych stadiów podejmowane jest przez Doktoranta w treści dysertacji. Przytoczony przezeń argument, że „zwiększyłyby objętość pracy” jest zupełnie nie trafiony. Również dyskusyjne jest zdanie, jakoby „niewiele wniosły nowych informacji, istotnych z punktu widzenia przemian kulturowych”. Czy na pewno? Wydaje się, że wręcz przeciwnie! Jest to dość typowe dla polskiej archeologii rozpoczynanie przemian zachodzących wśród społeczności z okresu wpływów rzymskich od młodszego okresu przedrzymskiego, z jednoczesnym oderwaniem ich od podłoża starszopredrzymskiego. To ostatnie stadium jakże często pozostawiane jest dla badaczy epoki brązu/wczesnej epoki

żelaza, jako zamknięcie „cyklu łużyckiego”. Powoduje to problemy z uchwyceniem genezy zjawisk zachodzących w młodszym okresie przedrzymskim i tym samym właściwego zrozumienia tejże epoki, jako wypadkowej wcześniejszych zmian kulturowych, tak jak czytelne jest to w odniesieniu chociażby do strefy jastorfskiej. Niestety tym grzechem pierworodnym w pewnym stopniu obciążone jest wnioskanie ocenianej rozprawy, co znalazło swe odzwierciedlenie w przywołanym stwierdzeniu. Lista zawiera wykaz 244 stanowisk, prezentując ich dane administracyjne, chronologię i literaturę. Niestety nie wszędzie znajdujemy pełną informację bibliograficzną tyczącą przywołanych stanowisk. Tu również przydały by się mapy, które można by pokusić się wykonać w pewnym rozbiciu chronologicznym.

Materiał ilustracyjny zamieszczony w strukturze recenzowanej pracy jest niezwykle bogaty. Doskonale ukazuje zespoły z omawianych cmentarzysk w Miechęcinie i Gostkowie. Na uwagę zasługuje niezwykle staranność wykonania tablic. W całościowym ujęciu stanowi on doskonałe uzupełnienie treści prezentowanych w dysertacji. Niezwykle cenne są także plany stanowisk w Gostkowie i Miechęcinie przygotowane przez Doktoranta.

Próbując podsumować ocenianą rozprawę, recenzent staje przed niełatwym zadaniem. Z jednej strony dysertacja Andrzeja Kasprzaka jest przykładem rzetelnego studium wykonanego na materiale źródłowym. Autor włożył weń ogromną pracę, zbierając i dokumentując dane, które posłużyły mu do wykonania szczegółowej analizy dwóch niezwykle istotnych cmentarzysk ze strefy Pomorza – Miechęcina i Gostkowa. Ta część pracy jest zasadniczo bez zarzutu, wykonana we właściwy dla charakterystyki tego typu stanowisk sposób. Mamy tutaj do czynienia z pełnymi ich opracowaniami, pogłębionymi o szczegółową analizę obydwu nekropolii. Z drugiej strony, co było tytułową kwintesencją rozprawy, stosunkowo niewiele dowiadujemy się o przemianach osadniczych w strefie środkowego Pomorza, co miało być zaprezentowane w interwale czasowym ponad ośmiu stuleci. Próby dokonane w treści rozprawy ewidentnie wskazują, że Doktorant musiał posiadać znaczącą wiedzę, niezbędną do prowadzenia analiz dla wszystkich wspomnianych w dysertacji jednostek kulturowych, których elementy identyfikowały społeczności tutaj zamieszkujące. Niestety nie do końca udało się tą wiedzę wykorzystać. Trudno jest bowiem w rozdziałach teoretycznie poświęconych temu problemowi, odnaleźć zwarty obraz dynamiki zmian zachodzących w rzeczonym regionie u schyłku starożytności.

Mimo wskazanych w treści recenzji niedociągnięć, wynikających powiedzmy, że głównie wynikających ze zbyt ostrożnego podejścia do próby uchwycenia przemian kulturowych między Regą a Słupią, przedłożona mi do recenzji dysertacja doktorska mgr.

Andrzeja Kasprzaka zawiera liczne elementy, które niewątpliwie świadczą o dobrym przygotowaniu merytorycznym jej autora. Tym samym należy uznać, że oceniana dysertacja stanowi istotne osiągnięcie naukowe Doktoranta, wnosząc w swej treści nowe, interesujące dane, znacznie uzupełniające obecną wiedzę źródłową, istotną dla szerszego poznania społeczności kultur starszego/młodszy okresu przedrzymskiego i wpływów rzymskich w strefie północno-zachodniej Polski. Całość stanowi tym samym ważny wkład w dokumentację aktualnej bazy źródłowej i prezentuje jednocześnie dobry warsztat badawczy, związany z interpretacją materiałów w niej omawianych. Dlatego też, jako istotne uważam wprowadzenie pewnych aspektów recenzowanej pracy do szerokiego obiegu naukowego. Wniosek ten dotyczy wydania drukiem materiałów z cmentarzysk w Miechęcinie i Gostkowie. Myślę, że ich publikacje wykonane w ujęciu monograficznym, wywołają dalszą, twórczą dyskusję nad zachodzącymi ówczesznie przemianami, które próbował wskazać Doktorant. Uzupełniony w ten sposób stan źródeł i dalsze prace wykopaliskowe, jakie niewątpliwie czekają Pomorze, niewątpliwie pozwolą na publikacje pewnych szerszych podsumowań osadniczych dla tego regionu. Te zawarte w niniejszej pracy wymagają wciąż jeszcze pewnego przemyślenia, tym samym wprowadzenie ich w szerszy obieg w wersji zaprezentowanej w dysertacji, nie byłoby jeszcze póki co wskazany. Niewątpliwie jednak, ustalenia Doktoranta w tej kwestii ma znaczący potencjał pod tego rodzaju studia i buduje doskonały punkt wyjścia dla takiego zadania, które mam nadzieję, że w przyszłości dokona Andrzej Kasprzak.

Konkludując stwierdzam, że mimo pewnych braków i nie do końca zrealizowanego założenia ujętego w tytule, recenzowana praca pod względem tak formalnym, jak i merytorycznym w wystarczającym zakresie **zawiera elementy niezbędne dla dysertacji doktorskich**, spełniając wymogi stawiane rozprawom doktorskim określonym w art. 187 Ustawy z dnia 3 lipca 2018 r – Przepisy wprowadzające ustawę – Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce (Dz. U. 2018 nr 1669) i ustawy – Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce z dnia 20. 07. 2018 r. (Dz. U. 2018 nr 1668). Wnioskuje zatem o **dopuszczenie** mgr Andrzeja Kasprzaka do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Poznań, 06 marca 2022 r.